Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

ABDULLA QODIRIY (JULQUNBOY) HAYOTI VA IJODIY MEROSINI O‘RGANISHNING TARIXIY-MA’RIFIY VA TARBIYAVIY AHAMIYATI

Muxamadkodir Tadjimadovich Yunusaliyev*
Farg’ona davlat universiteti, O‘zbekiston v.b.dotsent
✉ qodirjon060858@gmail.kom

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek milliy romanchiligining asoschisi, jadidchilik harakatining yirik namoyandasi Abdulla Qodiriy (Julqunboy) hayoti va ijodiy faoliyatining tarixiy, adabiy hamda tarbiyaviy jihatlari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Adibning milliy uyg‘onish davridagi ma’rifatparvarlik faoliyati, «O‘tkan kunlar» va «Mehrobdan chayon» romanlarida ilgari surilgan milliy o‘zlik, tarixiy xotira, insonparvarlik va ijtimoiy adolat g‘oyalari yoritilgan. Shuningdek, yozuvchining siyosiy qatag‘on qurboni bo‘lishi, uning ijodiy merosiga nisbatan amalga oshirilgan taqiqlar hamda adib hayoti va faoliyatini o‘rganishning zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar

Abdulla Qodiriy, Julqunboy, jadidchilik, milliy uyg‘onish, o‘zbek romanchiligi, tarixiy xotira, milliy o‘zlik, qatag‘on, ma’naviy meros, vatanparvarlik, ma’rifatparvarlik, yoshlar tarbiyasi.

DOI: 10.5281/zenodo.23279484

KIRISH

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida yuz bergan murakkab jarayonlar milliy tafakkur, adabiyot va ma’rifat rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, jadidchilik harakati xalqni ilm-ma’rifatga chorlash, milliy o‘zlikni anglash, zamonaviy ta’limni rivojlantirish hamda jamiyatni ma’naviy jihatdan yangilashga qaratilgan muhim tarixiy hodisa sifatida namoyon bo‘ldi. Mazkur harakat vakillari orasida o‘zining yuksak badiiy mahorati, teran ijtimoiy qarashlari va xalq taqdiri bilan chambarchas bog‘liq ijodi orqali alohida o‘rin egallagan ijodkorlardan biri Abdulla Qodiriydir.

Abdulla Qodiriy (1894–1938) o‘zbek adabiyoti tarixida milliy romanchilik maktabining asoschisi sifatida e’tirof etiladi. Uning ijodiy faoliyati nafaqat badiiy adabiyot taraqqiyoti, balki xalqning tarixiy xotirasi, milliy o‘zligi va ma’naviy qadriyatlarini anglash jarayoni bilan ham uzviy bog‘liqdir. Adib o‘z asarlarida jamiyat hayotidagi ijtimoiy ziddiyatlar, insoniy munosabatlar, jaholat va ma’rifat o‘rtasidagi kurash, millat istiqboli hamda shaxs erkinligi kabi dolzarb masalalarni yuksak badiiy mahorat bilan yoritgan.

Abdulla Qodiriy hayoti va ijodini o‘rganishning dolzarbligi, avvalo, uning adabiy merosida mujassam bo‘lgan tarixiy va ma’naviy qadriyatlarning bugungi avlod tarbiyasidagi ahamiyati bilan belgilanadi. Adibning hayot yo‘li, ijodiy jasorati va qatag‘on davridagi fojiali taqdiri yosh avlodda tarixiy xotirani shakllantirish, milliy merosga hurmat, vatanparvarlik va mustaqil tafakkurni rivojlantirish uchun muhim manba hisoblanadi.

ASOSIY QISM

1. Abdulla Qodiriy hayoti va ijodining shakllanishida jadidchilik harakati hamda milliy uyg‘onish g‘oyalarining o‘rni.

Abdulla Qodiriy 1894-yil 10-aprelda Toshkent shahrida tavallud topgan. Uning bolalik va yoshlik yillari ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan murakkab sharoitda kechgan. Dastlab an’anaviy maktabda tahsil olgan bo‘lajak adib keyinchalik rus-tuzem maktabida ta’lim olib, dunyoqarashini kengaytirish imkoniyatiga ega bo‘lgan. Turli madaniy va ma’rifiy muhitlar bilan tanishishi, o‘z davrining ilg‘or ziyolilari bilan muloqoti uning ijodiy shakllanishida muhim omil bo‘lib xizmat qilgan [3].

XX asr boshlarida Turkistonda jadidchilik harakatining rivojlanishi Abdulla Qodiriyning ijtimoiy va adabiy qarashlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Jadidlarning ma’rifat, taraqqiyot, milliy uyg‘onish va zamonaviy ta’lim haqidagi g‘oyalari adibning dastlabki publitsistik va badiiy asarlarida o‘z ifodasini topdi. Uning 1914-yilda «Sadoyi Turkiston» gazetasida e’lon qilingan «Yangi masjid va maktab» maqolasi ijodkorning ma’rifatparvarlik faoliyati boshlanganidan dalolat beradi [2].

Adibning dastlabki asarlarida xalqni ilm olishga, jaholatdan xalos bo‘lishga va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga da’vat etish g‘oyalari ustuvorlik qiladi. U adabiyotni faqat estetik zavq manbai sifatida emas, balki ijtimoiy tafakkurni rivojlantiruvchi, insonni ma’naviy kamolotga yetaklovchi vosita sifatida ham talqin etgan [1].

Qodiriyning «Julqunboy» taxallusi bilan yaratgan hajviy asarlari, maqola va felyetonlarida jamiyatdagi illatlar, mansabparastlik, jaholat va adolatsizlik keskin tanqid qilinadi. Bu jihatlar adibning ijodiy pozitsiyasi xalq manfaatlari, ma’rifat va ijtimoiy taraqqiyot g‘oyalari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganini ko‘rsatadi [1].

2. Adibning tarixiy romanlarida milliy o‘zlik, ma’naviy qadriyatlar va ijtimoiy adolat masalalarining badiiy talqini.

Abdulla Qodiriyning o‘zbek adabiyoti taraqqiyotiga qo‘shgan eng muhim hissalaridan biri milliy romanchilik maktabiga asos solganidir. Uning «O‘tkan kunlar» [1, B. 15–350] va «Mehrobdan chayon» [2, B. 10–280] romanlari o‘zbek nasrida tarixiy voqelikni realistik tasvirlash, murakkab xarakterlarni yaratish va millat hayotidagi ijtimoiy muammolarni badiiy tadqiq etishning yangi bosqichini boshlab berdi [1].

1922-yildan e’tiboran qismlari matbuotda e’lon qilina boshlagan «O‘tkan kunlar» romani 1925–1926-yillarda kitob holida nashr etildi. Asarda XIX asr Turkistonidagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, mahalliy hokimiyat vakillari o‘rtasidagi ziddiyatlar, oilaviy munosabatlar va xalq hayotidagi murakkab jarayonlar keng badiiy tasvirlangan [1, B. 45; 4, B. 112].

Roman markazida Otabek va Kumush obrazlari tursa-da, asarning g‘oyaviy mazmuni faqat muhabbat qissasi bilan cheklanmaydi. Unda insoniy munosabatlar, oilaviy qadriyatlar, adolat, sadoqat, ma’rifat va jamiyat taraqqiyoti kabi masalalar o‘zaro uyg‘unlikda yoritilgan [1, B. 88]. Otabek obrazi orqali yangicha fikrlashga intilgan, mavjud ijtimoiy tartiblarning kamchiliklarini anglagan inson qiyofasi gavdalantiriladi [1, B. 92].

«Mehrobdan chayon» romanida esa adib XIX asr Qo‘qon xonligi hayotidagi ijtimoiy ziddiyatlar, saroy muhitidagi adolatsizlik, mansabparastlik va ma’naviy tubanlikni badiiy tahlil qiladi [2, B. 34; 5, B. 78]. Asardagi Anvar va Ra’no obrazlari orqali insoniy qadr-qimmat, muhabbat, vijdon va erkinlik masalalari ilgari suriladi [2, B. 120].

Mazkur romanlarning muhim xususiyati shundaki, ularda tarixiy voqealar oddiy bayon qilinmaydi, balki inson xarakteri va jamiyat munosabatlari orqali chuqur badiiy tahlil etiladi. Adib tarixiy o‘tmishni tasvirlash orqali o‘z davri va kelajak avlod uchun ham muhim bo‘lgan ijtimoiy-ma’naviy muammolarni ko‘taradi. Shu nuqtai nazardan, Qodiriy romanlarini o‘rganish talabalarda tarixiy tafakkurni rivojlantirish, badiiy asar orqali ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilish, milliy qadriyatlarni anglash va insoniy munosabatlarga ongli yondashish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [2].

3. Abdulla Qodiriy qatag‘onining tarixiy saboqlari va adib merosining yosh avlodni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashdagi ahamiyati.

XX asrning 30-yillari O‘zbekiston tarixida milliy ziyolilar, adabiyot va fan namoyandalariga nisbatan siyosiy qatag‘onlar avj olgan murakkab davr sifatida tarixda qoldi. Ushbu qatag‘onlar natijasida millatning ko‘plab ilg‘or vakillari asossiz ayblovlar bilan ta’qib qilindi, qamoqqa olindi va qatl etildi. Abdulla Qodiriy ham ana shu siyosiy zo‘ravonlik qurbonlaridan biri bo‘ldi [2].

Adib 1937-yil 31-dekabrda hibsga olinib, 1938-yil 4-oktabrda otib tashlandi [3, B. 142; 6, B. 85]. Un-

ing ijodiy merosi ham uzoq vaqt davomida taqiqlandi, asarlarini nashr etish va o‘rganishga to‘sqinlik qilindi. 1957-yilda Abdulla Qodiriy rasman oqlandi. Keyingi yillarda uning asarlari qayta nashr etilib, adabiy va ilmiy jamoatchilik tomonidan keng o‘rganila boshlandi [2].

Adibning qatag‘on qilinishi milliy tariximizdagi murakkab va fojeali jarayonlarning bir qismi bo‘lib, uni o‘rganish tarixiy xotirani tiklash nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, Qodiriy ijodining taqiqlanishi va uning oila a’zolariga nisbatan ham ta’qiblar qo‘llanilishi totalitar tuzum sharoitida inson huquqlari, ijod erkinligi va milliy ma’naviyatga yetkazilgan zararni anglash imkonini beradi [3, B. 156; 6, B. 110].

Abdulla Qodiriy hayoti va ijodini ta’lim jarayonida o‘rganishning tarbiyaviy ahamiyati bir necha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi:

- Birinchidan, adibning hayot yo‘li va ijodiy faoliyati yosh avlodda milliy tarixga hurmat va tarixiy xotiraga mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lish tuyg‘ularini shakllantiradi.
- Ikkinchidan, uning asarlarida ilgari surilgan ma’rifat, adolat, insonparvarlik va vijdon erkinligi g‘oyalari talabalarning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini boyitadi.
- Uchinchidan, adibning badiiy merosi yoshlarni mustaqil fikrlashga, voqea-hodisalarga tanqidiy yondashishga va ijtimoiy mas’uliyatni his etishga o‘rgatadi.
- To‘rtinchidan, Qodiriy ijodini tarixiy manbalar va adabiy tahlil asosida o‘rganish talabalarda ilmiy izlanish, matn bilan ishlash va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Oliy ta’lim muassasalarida adib merosini o‘rganishda ma’ruza va seminar mashg‘ulotlari, tarixiy hujjatlar tahlili, badiiy asarlarning qiyosiy tahlili, ilmiy munozaralar hamda mustaqil tadqiqotlardan samarali foydalanish mumkin. Bunday yondashuv talabalarning nafaqat adabiy bilimlarini, balki tarixiy tafakkuri va ma’naviy dunyoqarashini ham rivojlantirishga xizmat qiladi [1].

XULOSA

Abdulla Qodiriy hayoti va ijodiy merosini o‘rganish o‘zbek adabiyoti tarixini chuqur anglash, milliy o‘zlikni shakllantirish hamda tarixiy xotirani mustahkamlashda muhim ilmiy-ma’rifiy ahamiyatga ega. Adibning jadidchilik harakati bilan bog‘liq faoliyati, o‘zbek milliy romanchiligini rivojlantirishga qo‘shgan hissasi va qatag‘on davridagi fojiali taqdiri uning hayot yo‘lini nafaqat adabiy, balki tarixiy-pedagogik jihatdan ham o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi [1].

«O‘tkan kunlar» va «Mehrobdan chayon» romanlari orqali adib millatning tarixiy o‘tmishi, ijtimoiy hayoti va ma’naviy qadriyatlarini yuksak badiiy mahorat bilan ifodalagan. Ushbu asarlar yosh avlodda tarixiy xotira, milliy o‘zlik, vatanparvarlik, insonparvarlik va mustaqil tafakkurni shakllantirish uchun muhim tarbiyaviy manba hisoblanadi [1].

Shunday qilib, Abdulla Qodiriy hayoti va ijodini ilmiy asosda o‘rganish, uning adabiy merosini ta’lim-tarbiya jarayoniga izchil tatbiq etish hamda qatag‘on tarixini xolis yoritish yosh avlodning ma’naviy kamolotiga, milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalanishiga va tarixiy xotirasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2019. – 384 b.
2. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2018. – 304 b.
3. Qodiriy H. Otam haqida: Xotiralar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1983. – 208 b.
4. Oybek. Abdulla Qodiriyning ijodiy yo‘li. – Toshkent: Fan va turmush nashriyoti, 1979. – 180 b.
5. Abdulla Qodiriy zamondoshlari xotirasida / Tuzuvchi: Sh. Rizo. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1988. – 216 b.
6. Boqiy N. Qatlnoma. – Toshkent: Yozuvchi nashriyoti, 1992. – 160 b.

7. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Abdulla Qodiriy hayoti va ijodiga oid rasmiy ma’lumotlar to‘plami. – Toshkent, 2021.